

H.B. Teunis

Waardigheid in de elfde eeuw: een gecodeerde ideologie

De periode na het uiteenvallen van de Karolingische monarchie zou gekenmerkt worden door (bijna-)anarchie en bestuurloosheid, waarin van een ideologie van machthebbers geen sprake kon zijn. H. B. Teunis beoogt aan de hand van enkele voorbeelden dat vorsten en geestelijken in de tiende en elfde eeuw wel degelijk een 'gecodeerde ideologie' kenden.

In *The Cambridge History of medieval political thought* (1988) wordt de periode van de Karolingische monarchie gesitueerd in de achtste en negende eeuw.¹ De periode erna wordt behandeld door de Gentse historicus R. van Caenegem. Hij zegt dat de Karolingische monarchie in de tiende en elfde eeuw onderging in een 'eclipse verging on total collapse'. In de twaalfde eeuw diende zich een aantal opvolgers van de Karolingische monarchie aan, die de directe voorlopers zijn van de nationale staten in het moderne West-Europa. In de tijd tussen de negende en twaalfde eeuw was er dus geen staat, aldus Van Caenegem. De enige groep in de samenleving, die nog aan enige discipline onderworpen was, werd gevormd door de boeren. Alle (!) anderen gingen prat op hun eigen kastelen en erkenden geen macht boven zich. Zij waren in een permanente oorlog verwickeld. In de elfde eeuw bereikte de neerwaartse spiraal zijn dieptepunt en daarna wonnen de tegenkrachten, die in de twaalfde eeuw leidden tot versterking van de monarchie en de rol van centraal bestuur. Dit was mogelijk, aldus van Caenegem, door de 'deep-seated revulsion against the lawlessness and oppression' in de elfde eeuw. De Engelse historica Janet Nelson nuanceert dit beeld enigszins door er op te wijzen dat de lokale machthebbers in de elfde eeuw ook een legitimatie nodig hadden en die vonden in het koningschap. Zij zagen zich als deelhebbers in de koninklijke deugden en waren dus niet helemaal 'shockingly unconsecrated and dumb' (deze schitte-

1 J.H. Burns ed., *The Cambridge History of medieval political thought*, c. 350- c. 1450 (Cambridge 1988).

rende uitdrukking ontleent Nelson aan Southern).

Een uitgewerkte ideologie hadden deze mensen dus zeker niet. In de elfde eeuw bouwde alleen de kerk een formidabele ideologie op. Ideologie 'refers to the ideological, this being understood in terms of the capability of dominant groups or classes to make their own sectional interests appear to

Ridderbeelden in een klooster te Conques. Uit: *Conques et son tresor* (Rodez z.j.).

others as universal ones.² De kerk, onder aanvoering van de paus, excelleerde in het formuleren van een ideologie, waarin de kerk als onaantastbaar en als onmisbaar voor de samenleving verschijnt. De kerk als *corpus Christi* is hier een centraal concept. In de *Cambridge History of medieval political thought* wordt dit concept en het ideologische veld, waarin het thuishoort, be-

schreven door I.S. Robinson. Vervolgens wordt de renaissance van de twaalfde eeuw beschreven: de wederopleving van rechtsgeleerdheid, de staatsleer van Johannes van Salisbury en andere thema's, die onder de noemer van 'renaissance van de twaalde eeuw' kunnen vallen.

Dit was twaalf jaar geleden het geijkte beeld. Na de Karolingische monarchie brak er een periode van bijna-anarchie aan, waarin de wal het schip keerde, zodat in de twaalfde eeuw herstel van orde en recht gelukkig weer gesignaleerd kan worden.

Nu tekent Van Caenegem hier al bij aan, dat tot de belangrijkste krachten die in de elfde eeuw de chaos trachtten in te dammen, de ideologie van de drie orden behoorde. Inderdaad is deze ideologie in de jaren zeventig en tachtig uitvoerig beschreven door historici als Carozzi, Le Goff en Duby. Ik wil in het volgende eerst een korte uiteenzetting geven van deze ideologie.

2 A. Giddens, *Central problems in social theory. Action, structure and contradiction in social analysis* (Berkeley and Los Angeles 1979) 6.

Vervolgens wil ik aangeven hoe de betekenis van deze ideologie in de jaren negentig is aangetast door studies die de verzamelnaam 'on dispute and settlement' dragen. Deze studies verdreven woorden als 'anarchie' en 'collapse' uit het taalgebruik van de historici die de tiende en elfde eeuw bestudeerden. Zij concludeerden, dat er beter gesproken kan worden van een 'pragmatische Rationalität'.³

Toch waren de heersende groepen in de tiende en elfde eeuw, de aristocraten en met hen de hogere geestelijken, wel degelijk in staat hun belang als universeel belang voor te stellen en hun positie dienovereenkomstig te definiëren. Dit gebeurde niet door samenhangende abstracte uiteenzettingen te formuleren, maar door iets wat ik eerder een code zou willen noemen: de ander moet respect betoond worden en wel op zo'n manier, dat men met succes recht op respect van de ander kan claimen op de juiste momenten. Waardigheid van koningen, bisschoppen, graven of heren is zonder dit ingrediënt in hun optreden ondenkbaar. De toepassing van deze 'ideologie' schept orde. Dit laatste wil ik toelichten aan de hand van de gang

van zaken bij de kroning van Hugo Capet als koning van Frankrijk (naar zou blijken het definitieve einde van de Karolingische monarchie) in 987, en aan de hand van verwickelingen in 1056 tussen een graaf en een kasteelheer in een deelstaat, Anjou.

Toen men nog algemeen aannam dat geweld en bandeloosheid kenmerkend waren voor de tiende en elfde eeuw, werd toch ook erkend dat er in deze periode tegenkrachten waren. Eén ervan was de ideologie van de

Westzijde van de kathedraal van Laon. Uit: Georges Duby, *France in the Middle Ages* (Oxford 1991).

3 G.Althof, "Compositio". Wiederherstellung verletzter Ehre im Rahmen gütlicher Konfliktbeendigung' in: Klaus Schreiner, Gerd Schwerhoff ed. *Verletzte Ehre* (Köln 1995) 76.

drie orden. Deze ideologie is vooral beroemd geworden door het boek van G. Duby, dat de drie orden in de titel draagt.⁴ De samenleving is in deze ideologie verdeeld in drie orden: de bidders, de werkers en de strijders. In deze vorm is de gedachte in de jaren 1025-1030 heel pregnant geformuleerd door twee bisschoppen in Noord-Frankrijk, Gerard van Kamerijk en Adalbero van Laon. Beiden bedoelen te zeggen, dat er drie functies zijn die de mensheid moet vervullen om op deze aarde een samenleving te laten functioneren, die zoveel mogelijk lijkt op de hemelse. Immers, ook de wereld van de engelen is hiërarchisch ingericht, maar de zonde veroordeelt het grootste deel van de mensheid tot zwoegers, die door enkelen beschermd (de koningen die strijden) en door enkelen de weg naar de hemel gewezen worden (de bisschoppen die bidden). Gerard van Kamerijk en Adalbero van Laon hadden, zo meent Duby, te maken met een politieke crisis. De Karolingische machtsstructuur, waarin de koning en enkele zeer aanzienlijke families domineerden, ging juist in de jaren waarin zij schreven ten onder. De macht kwam in handen van een veel groter aantal kleinere heren, en dat was een regelrechte bedreiging voor de oude families waaruit Gerard van Kamerijk en Adalbero van Laon stamden. Hun voorstelling dat sinds het ontstaan van de mensheid de bisschoppen en de koning de hoofdfuncties vervulden in de menselijke samenleving, was een regelrechte poging om een machtsstructuur te verdedigen die eigenlijk al ten onder was gegaan. Maar de ideologie van de drie orden was meer dan een verdedigingsmechanisme. Immers, in de tijd waarin Gerard van Kamerijk en Adalbero van Laon schreven, was al iets merkbaar van een economische en sociale verandering die Duby de '*révolution féodale*' noemt. Een al enige tijd in aantal stijgende bevolking raakte onderworpen aan een toenemend aantal heren, dat voor hun status en inkomsten geheel afhankelijk was van de productie van hun horigen. Ook de bisschoppen/heren Gerard van Kamerijk en Adalbero van Laon beseften dat. Dat zij bij de formatie van hun ideologie de boeren een volwaardige functie toekenden in het aardse bestel bewijst hoezeer zij ook met één been in nieuwe tijden stonden. Vanuit hun kastelen konden de heren de boeren nauwgezet bewaken en toezien op de orde en de punctuele aflevering van de producten waar zij recht op hadden. Dit was in Duby's ogen feodaliteit: een sociale organisatie, gebaseerd op de baten en de dwang die aan de heerlijkheid verbonden zijn. Deze heerlijke productiewijze was de grondslag voor een fundamentele maatschappelijke tweedeling, die alle heren, groot of klein,

4 G. Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire du féodalisme* (Paris 1978).

geestelijk of leek, van de elfde tot de dertiende eeuw wilden handhaven en die gelegitimeerd werd door de ideologie van de drie orden. De driedeling in mensen die bidden, mensen die strijden en mensen die werken was hiertoe immers uiterst doelmatig. De geestelijken wilden niet minder dan de gewapende leken van de inkomsten uit boerenwerk profiteren. De driedeling bracht zowel de 'complicité structurelle' van alle heren tegenover de boeren tot uitdrukking als het natuurlijk antagonisme tussen geestelijken en leken. De voorstelling van de drie orden, gemodificeerd in de twaalde eeuw, kan met recht een ideologie van de feodaliteit genoemd worden. Hieraan ontleenden de geestelijken het recht niet alleen om van het werk van de boeren te leven, maar ook om op te treden tegen heren, die geen wetten en regels meer kenden.

Koningen die hun offers dragen, Neuilly-en-Donjon. Uit: Raymond Dussel, *Bourgogne Romane* (1986).

De periode na de teloorgang van de Karolingische monarchie is nooit afgeschilderd als een periode van volledige anarchie - ook Duby deed dat niet. Er waren tegenkrachten. De geestelijkheid bleef uitgaan van een samenleving die geordend was volgens háár principes, waarin de *oratores* altijd voorop stonden. Maar ook in de lekensamenleving waren er tegenkrachten. Morele verplichtingen en druk van gelijken konden nog enige grenzen stellen aan het geweld en de hebzucht, zo zei Duby over de samenleving van kasteelheren en ridders in de Mâconnais in het begin van de elfde eeuw.⁵ Er was dus geen anarchie in de lekensamenleving - maar het was op het nippertje. Dat beeld nu is veranderd toen historici met kennis van de *legal anthropology* het materiaal over het optreden van heren en

5 G. Duby, 'Recherches sur l'évolution des institutions judiciaires pendant le Xe et le XIe siècle dans le Sud de la Bourgogne' in: *Hommes et structures du moyen âge* (Paris en La Haye 1973) 46.

ridders, in conflict met kerkelijke instellingen, in handen kregen. Studies van hun hand – en ik denk hier aan werk van Cheyette, White, Weinberger, Geary – toonden aan dat ‘*disputes*’ over landbezit meestal door arbitrage en compromis beëindigd of verminderd werden. De claims van partijen konden beide legitiem zijn. Daarbij stond meer op het spel dan alleen landbezit. Ook de eer, de goede naam en de plaats van de partijen in de samenleving waren in het geding. Daarbij waren de gemeenschappen, waarin zich deze conflicten afspeelden, klein. In deze omstandigheden was het toepassen van een regel, zoals in de moderne rechtsstaat gebeurt, niet alleen onmogelijk bij ontstentenis van een staat en politie, maar ook bijzonder ongewenst omdat het partijen voorgoed van elkaar zou vervreemden. Niemand kon met verlies van eer, goede naam en bezit verder door het leven. Dat een belangrijk man in de samenleving vernederd zou worden, was ondenkbaar, en daarom werd er al snel druk op partijen uitgeoefend enigszins toegevend te zijn, wat tot compromissen leidde. Arbiters waren er op uit om ieders status onaangetast te laten, en aldus was niemand overwinnaar. Dit kon tot gevolg hebben, dat conflicten niet echt werden opgelost en zich jaren en zelfs generaties konden voortslepen. Maar de telkens opnieuw gesloten overeenkomsten brachten toch de nodige cohesie in de lokale samenlevingen, zodat er nooit anarchie dreigde. Men had, toen de Karolingische monarchie verdween, procedures ter beschikking om de samenleving te organiseren zonder centraal gezag. Er waren geen tegenkrachten nodig tegen altijd dreigende chaos. De rol van de ideologie van de bisschoppen en van de maatregelen, die de bisschoppen namen, moet anders worden gezien.⁶ Er was een bepaalde orde, die alleen ordeloos lijkt vanuit een juridisch-etatistisch standpunt, zoals Van Caenegem innam. Dit getuigt van een ‘pragmatische Rationalität’ bij de inrichting van de samenleving. Een samenleving zonder ideologie dus?

Ik geloof het niet. De eerder genoemde historici hebben ontdekt, dat er vele procedures waren om de vrede te bewaren. Men leverde hiervoor een permanente inspanning. Waarom? Omdat men wel inzag, dat bloedvergieten en verscheurdheid uiteindelijk tot niets zouden leiden? De vele overeenkomsten, die opgetekend zijn, en het uitgebalanceerde ritueel, waarin de overeenkomsten vorm kregen, tonen aan dat men graag, hartschotelijk en met overtuiging tot overeenstemming kwam. Daar ging de andere partij er eindelijk toe over de positie van de claimer te erkennen!

6 Hierover nu Dominique Barthélemy, *L'an mil et la paix de Dieu. La France chrétienne et féodale 980-1060* (Paris 1999).

Daar kreeg hij waar hij recht op had! Maar er was ook voor de claimer een *modus* gevonden om het recht van de andere partij te erkennen. Om die *erkenning door de ander* ging het. Een compromis was niet een middel om elkaar te sparen of elk iets te geven, maar om erkenning van de ander te verkrijgen en dat in twee richtingen. Dat was uiteindelijk het mechanisme waarop de ordening van de samenleving berustte, het mechanisme dat boven iedere twijfel verheven was, de universele waarde bij uitstek. De aristocratie was de groep, die deze universele waarde kende en toepaste.

Hierover is door de aristocratie geen theoretische verhandeling geschreven. Het moet opgemaakt worden uit de gang der gebeurtenissen en uit de reacties en commentaren van de deelnemers aan de strijd om erkenning door de ander.

De problemen die zich voordeden bij de troonsopvolging in 987 waren een uiting van deze voortdurende '*contest for respectability*'. Het ging hier om de positie van koning der Franken, om welke al een eeuw lang strijd was. In 888 al was Odo, hoofd van het geslacht van de Robertijnen tot koning gekozen – niet zonder oppositie.⁷ Hij sloot vervolgens een associatieverdrag met de Karolinger Karel. Maar ook al was deze Karel de Eenvoudige dan in naam koning, Odo's zoon Robert was in feite medekoning. Karel's voornaamste steunpilaar was de aartsbisschop van Reims. Karel verschanste zich min of meer in Laon en omringde zich met vertrouwelingen uit Lotharingen. Dit leidde tot een opstand van de markies Robert in 922. In 923 vonden beide in gevechten de dood en de enige beschikbare persoon voor de koningstroon was toen een zwager van Robert. Toen deze in 936 overleed, wilde Hugo de Grote, zoon van Robert en vader van Hugo Capet, geen koning worden. Hij was al leider van de sterkste familieclan en prefereerde een officieus onderkoningschap boven een koningschap, dat hem voortdurend oppositie zou opleveren. Hij liet daarom Lodewijk IV, zoon van Karel de Eenvoudige, opgevoed aan het Engelse hof, overkomen. In feite was Hugo de Grote de mentor van een koning, die hij keer op keer op zijn plaats wees. Lodewijk IV was aangewezen op de steun van de aartsbisschop van Reims en van de koning van het Duitse Rijk, Otto de Grote. Toen Lodewijk IV in 954 stierf, werd zijn oudste zoon Lotharius koning; zijn jongere zoon Karel beproefde zijn geluk in Lotharingen. Deze laatste stuitte op tegenstand van de beschermer van zijn broer (de koning), de aartsbisschop van Reims. Hugo Capet, inmiddels zijn vader Hugo de Grote

7 Voor het navolgende L. Theis, *L'héritage des Charles. De la mort de Charlemagne aux environs de l'an mil* (Paris 1990).

als hertog der Franken opgevolgd, zag zijn macht langzamerhand vermindern. Grote vazallen bouwden eigen territoriocomplexen (de huizen Anjou en Blois). Toen in 986 Lotharius overleed en een jaar later zijn opvolger Lodewijk V overleed, ontstond er een ingewikkelde situatie. De jongere zoon van Lotharius, Karel, kon niet meer op het bondgenootschap met de aartsbisschop van Reims rekenen en men vroeg zich af of hij wel goed op zou komen voor de belangen van het Frankische Rijk nu de Duitse koning zijn enige grote bondgenoot was. Hugo Capet had problemen met zijn grote vazallen. Was zijn kandidatuur voor het koningschap een vlucht naar voren? Wanneer men de situatie bekijkt uit het oogpunt van pure machtpolitiek, zou men dat veronderstellen. Maar de geschiedschrijver van de kathedraal van Reims, Richer, voegt hier een andere noot aan toe.⁸

Lodewijk V kreeg bij zijn aantreden, aldus Richer, verschillende adviezen. Sommigen adviseerden hem in het paleis te blijven, zodat hij daar de groten kon ontvangen en de koninklijke waardigheid niet naar beneden zou halen door hulp van buiten te gaan zoeken. Vooral in het begin moet men voor de eigen waardigheid waken en geen gebrek aan deugden laten zien, want dan gaat het al gauw onherroepelijk bergafwaarts. Als de waardigheid eenmaal verloren is, is hij moeilijk terug te krijgen. Anderen vonden dat de jongeman zich maar onder bescherming van de ervaren hertog Hugo Capet moest plaatsen; die kende het klappen van de zweep. Het ging, aldus Richer, niet om pure machtpolitiek, maar om de koninklijke waardigheid. Lodewijk besloot te demonstreren dat hij een waardig koning kon zijn. Hij zei, aldus Richer, dat hij op advies van zijn vader de groten als zijn vrienden zou beschouwen (geen hulp van buiten dus). Aan de andere kant beschuldigde hij de aartsbisschop van Reims op zijn beurt van samenspinnen met de vijand, de Duitse koning. Voor deze houding moest Adalbero van Reims gestraft worden, zo zei Lodewijk V. Zou hem dit lukken, dan zou zijn gezag gevestigd zijn. Hij trok met zijn leger naar Reims en liet weten dat de inname van Reims de straf zou zijn als de aartsbisschop geen antwoord zou geven op de beschuldigingen; deed hij dat wel, dan zou hij kunnen volstaan met het geven van gijzelaars. Wapengekletter dus, maar de weg tot onderhandelingen bleef open. De aartsbisschop ging hier op in. Hij zei, dat mensen met oprechte bedoelingen altijd aan laster bloot staan; dat hij verbaasd was dat zoveel vorsten van uitstekende reputatie in de campagne tegen hem meededen en dat, wat hem betreft, het welzijn van de koning en de belangen van de groten altijd vooropstonden.

8 Richer, *Histoire de France*, R. Latouche ed., (Paris 1937) II, 145 e.v.

Machtspolitiek is volgens Richer een steekspel om de grootste 'portie' waardigheid. Men kan waardigheid verliezen door te smeken om hulp elders; men kan het winnen door zich voor de koning en de groten in te zetten.

Verder dan deze openingszetten kwam het tijdens de regering van Lodewijk V niet. Hij raakte zwaar gewond tijdens de jacht en overleed (987). Dit verhinderde Adalbero niet om op de tegen hem geuite beschuldigingen in te gaan. Hij vroeg op een bijeenkomst van groten tot drie keer toe wie de tegen hem aangevoerde bezwaren wilde ondersteunen. Niemand trad naar voren. Daarmee was Adalbero van alle blaam gezuiverd. Hij had altijd de koning en het rijk gediend, en hertog Hugo Capet riep daarom allen op hem daarvoor eer te bewijzen. Omdat hij, Adalbero, naar aller mening de man was die de koning en het rijk zo excellent gediend had, mocht hij de aanwezigen adviseren over wat hen te doen stond nu koning Lodewijk V overleden was. Hij had zijn waardigheid bevestigd gezien en kon op dit cruciale moment respect claimen.

Het eerste advies van Adalbero was om de aanwijzing van een nieuwe koning uit te stellen, zodat iedereen aanwezig kon zijn en alles goed overwogen kon worden. Toen benaderde de oom van Lodewijk V, Karel, de aartsbisschop. Hij wees Adalbero op zijn erfrecht als laatst overgebleven Karolinger. Hij wees hem op zijn bekwaamheden en trouw aan zijn broer Lotharius. Hij sprak over zijn ongelukkig lot en smeekte Adalbero om hem niet alle eer te laten verliezen, hem voor verachting te behoeden en medelijden te hebben. De aartsbisschop verroerde zich niet en wees hem er eenvoudig op, dat hij zich tot dusver met de verkeerde mensen omringd had, vroeg hoe hij het waagde koning te willen worden, en hij dacht bij zichzelf: 'De man ontbeert elke waardigheid'. Adalbero sprak verder niet met hem. Karel stond volgens hem al buiten de groep die vaststelde hoe in deze situatie de waardigheidscode toegepast moest worden.

In zijn rede voor de assemblee, die dit bepaalde, liet hij er geen twijfel over bestaan hoe dat naar zijn mening moest gebeuren. Hij hield de groten voor dat van een automatische troonsopvolging nooit sprake was geweest. Hij alleen werd tot de troon toegelaten die 'edel van gestalte was, wiens wijsheid van geest schitterde, wiens trouw sterk maakte, wiens dapperheid succes bracht'. Wie deze waardigheid niet bezat, werd niet toegelaten tot de troon, aldus Adalbero. Wat voor waardigheid had Karel nog, die geen trouw bezat, zwak was, op vreemden vertrouwde en, omdat zijn vrouw - van lagere afkomst nog wel - de baas was, geen eigen oordeel had.

De waardigheid van de koning heeft verschillende componenten, zo zette Adalbero uiteen: een goed uiterlijk, een goed innerlijk, trouw aan zijn volgelingen, volharding en succes. Adalbero preekt hertog Hugo Capet aan als een koning bij wie het algemeen belang en ieders persoonlijk belang het beste gediend zou worden, want zijn daden, hoge adellijke afkomst en militaire kracht waren ongeëvenaard. Wij hebben allen onderzocht hoezeer hij de beschermer van ieders belang, de welwillende toezichthouder is, zo zei hij.

Hugo Capet. Manuscript uit de veertiende eeuw. Uit: Georges Bordonove, *Les rois qui ont fait la France* (Parijs 1986).

Toen Hugo Capet koning geworden was, nam hij temidden van zijn groten belangrijke besluiten en vaardigde hij wetten uit. Hij deed dit met succes; er was orde in het rijk, aldus Richer. De basis hiervoor was, dat hij al bewezen had de beste beschermer te zijn van ieders persoonlijk belang en van het algemeen belang. Wie zich tot hem als hertog gewend had, had hulp gekregen. Nu erkenden zijn volgelingen hem als hun beschermer door hem tot koning te verheffen. Hun erkenning was de basis voor zijn glanzend koningschap.

Een koning is iemand die voor zijn koninklijke hoedanigheid respect kan afdwingen. De vergadering van de groten geeft te kennen wie dat is. Het gaat hier niet alleen om de kwaliteiten van een koning of de taken van een koning of om de creatie van een goede heer-vazal relatie. Deze relatie ontstaat niet vanzelf bij opvolging. De opvolger moet niet alleen beproefd worden op zijn persoonlijke capaciteiten, lichamelijk en mentaal, of door bepaalde successen te boeken, maar hij moet vooral bewijzen dat hij begrijpt dat hij pas echt koning kan zijn als hij als zodanig gezien wordt. Dat brengt orde en samenhang in het rijk. Hugo Capet won van Karel omdat hij de *contest for respectability* allang had gewonnen van de Karolingen.

In Richer's *discours* eigenden aartsbisschop Adalbero en hertog Hugo

Capet zich de kennis van de code voor de toekenning van de hoogste eer en het grootste respect toe. Zij wilden kunnen vaststellen wie het toekwam en wat betreft Hugo Capet's koningschap zijn zij daar ook in geslaagd. De consolidatie van zijn koningschap in de jaren na 987 in de regio behoeft hier niet behandeld te worden. Ik wil er hier wel op wijzen dat Hugo Capet's koningschap ook voor de wereld van de belangrijkste hertogen en graven gevolgen had. Toen Hugo Capet nog hertog was noemde de vorst van Normandië zich geen hertog. Vlak na de troonsbestijging van Hugo Capet werd hij hertog genoemd en dit werd overal erkend. Het was ongetwijfeld overeenkomstig de reële machtsverhoudingen dat hij als opvolger werd gezien van de hertog der Franken. Deze toestand werd uitgedrukt in de erkenning dat hij met recht de hertogstitel droeg en om die erkenning ging het hertog Richard.

Toen Hugo Capet tot koning was gekroond, wilde de toenmalige graaf van Anjou, Fulk Nerra (987-1040), zeer graag *fidelissimus* van de koning genoemd worden. Zijn familie was ooit haar carrière begonnen in dienst van de familie van Hugo Capet, de Robertijnen. Fulk Nerra had geen enkele specifieke verplichting meer aan het koningshuis en was soms zijn bondgenoot en soms niet. Maar hij wilde er wel voor uitkomen dat zijn macht stamde van het koninklijk huis, dat de Robertijnen en niemand anders aan de wieg stonden van zijn grafelijke positie. Dat was een eer. Men definieerde de eigen positie graag in samenhang met de koninklijke waardigheid. Dat gaf, toen graven en hertogen machtiger waren dan de koning, toch een zekere protocollaire samenhang in het rijk.

In het deelrijk Anjou moest de graaf waken over zijn waardigheid, dat wil zeggen: relevante anderen moesten er op gepaste momenten aan herinnerd worden, dat zij er blijk van moesten geven hem te erkennen als een 'vader' (zoals Richer zei), die hen op verschillende manieren aan zich verplicht had. Dit blijkt uit de volgende gebeurtenissen.

Graaf Fulk Nerra kreeg – en dat moet tussen 1000 en 1025 geweest zijn – met een twist te maken tussen het klooster St.Aubin en de kerk van St.Lézin.⁹ Met beide instellingen had zijn familie al lang nauwe betrekkingen. Met de verwerving van het klooster St.Aubin had de grafelijke familie definitief vaste voet aan de grond gekregen in Anjou (rond 900). De kerk van St.Lézin was ook al sinds die tijd in haar handen. In 929 had de graaf weiden, gelegen bij het dorp Chérizé, geschonken aan beide instellin-

9 *Cartulaire de l'abbaye de St.Aubin d'Angers*, Bertrand de Broussillon ed., I (Paris 1903) no.178.

gen. Kort daarna schonk hij de kerk van St.Lézin aan Cadilo, zijn *fidelis* en hoofd van de familie Blaison. Cadilo's kerk had nu dus weiden gemeenschappelijk met de abdij St.Aubin, en de twist waar graaf Fulco Nerra mee te maken kreeg, ging over deze weiden. De abt van St.Aubin beschuldigde de heer van Blaison ervan de boeren in het gebied te beroven van al hun brood, wijn, graan en ander voedsel. Hij ging zelfs zover, aldus de abt, dat hij het gras en de oogst van de boeren wegnam terwijl het nog op het land stond. De abt van St.Aubin wendde zich tot graaf Fulco Nerra, omdat hij de *archiabbas* (godfather) was van beide instellingen. Hij had hen beiden herhaaldelijk begiftigd. Bij twisten was de graaf de aangewezen figuur om tussenbeide te komen. De graaf paste een beproefde methode toe om aan de twist een einde te maken: hij vroeg de heer van Blaison om het land in tweeën te verdelen, en vervolgens mocht de abt van St.Aubin aanwijzen welk deel hij wilde hebben. Het is een bekende manier om een strikt rechtvaardige verdeling van land – of, naar ik mij herinner, van een overgebleven stuk taart – tot stand te brengen. Hiermee was niet alleen de twist opgelost, maar was ook de relatie van beide instellingen tot de graaf, als hun *archiabbas*, bevestigd. Deze relatie bleef dus bestaan, ook toen de heer van Blaison de kerk van St.Lézin bezat. De heer van Blaison had immers de kerk aan de graaf te danken, wat hij nooit vergeten mocht.

Toch leek het erop dat hij dit deed, toen de heer van Blaison, Odo, tussen 1056 en 1060 zijn paarden en de paarden van zijn ruiters en boeren de weiden, die aan St.Aubin toebedeeld waren, inzond. Hij deed dit toen hij *miles*, volwassen, werd. Het was een niet ongebruikelijk verschijnsel, dat pas-volwassenen met bravoure hun komst in de wereld aankondigden. Maar in dit geval werd zijn daad niet opgevat als een manifestatie van een nieuwe identiteit. De monniken van St.Aubin wendden zich eerst tot Fulk Nerra's opvolger, graaf Geoffrey Martel. Deze reageerde onmiddellijk, en niet bemiddelend, maar gepikeerd. Hij beval de paarden naar één van zijn versterkte plaatsen te drijven, en toen de heer van Blaison daar lucht van kreeg haalde deze alle paarden terug, maar stuurde vier keer zoveel koeien, varkens en ander vee die weiden in. Hiermee bruskeerde hij de graaf openlijk. De graaf liet toen al het vee naar één van zijn versterkte plaatsen brengen en vermengde het met vee ter plaatse, zodat de heer van Blaison, aldaar aangekomen, zijn eigen vee niet meer kon onderscheiden. De graaf gebod hem een bijeenkomst van zijn *curia* (raad) bij te wonen, alwaar ook de abt van St.Aubin aanwezig zou zijn. Daar zou recht gedaan worden. Tijdens de zitting die volgde bracht de graaf hem de verdeling van de wei-

den, die had plaatsgevonden onder het toezien oog van zijn vader en was goedgekeurd door de toenmalige heer van Blaison, in herinnering. Odo's bravoure smolt als sneeuw voor de zon. Hij bracht nog in het midden, dat hij zijn dieren de weiden in had gestuurd omdat de Loire delen van zijn weiden had aangetast. De graaf deed dat af met de spottende opmerking dat, als de Loire zondigde, de monniken van St.Aubin nog niet hoefden te boeten. Het optreden van de heer van Blaison werd veroordeeld en hij moest een onderpand geven aan de graaf, zodat hij de weiden van St.Aubin voortaan gegarandeerd met rust zou laten. Uiteindelijk behoefde hij dit onderpand niet te geven: de graaf vergaf hem op voorwaarde dat hij zoiets nooit meer zou doen. Wat had hij misdaan? De graaf trad hier niet bemiddelend op, zoals op het eerste gezicht te verwachten zou zijn bij een twist tussen twee personen, de abt van St.Aubin en de heer van Blaison, die hem na stonden. Hij stond hier op zijn strepen. Hij wilde Odo's optreden niet door de vingers zien als het onbezonnen gedrag van een pas volwassen geworden vazal. Hij had zich, zo werd uitgesproken, tot de graaf moeten wenden als hij een klacht had. Bovendien had hij geen reden zich te beklagen want de overeenkomst was duidelijk. Maar het eerste was het belangrijkste. De heer van Blaison vergat gemakshalve, dat de graaf de oorspronkelijke schenker van de weiden en de patroon van de overeenkomst was, gesloten tussen zijn vader en de toenmalige abt van St.Aubin. De graaf was beledigd. Hij was niet gerespecteerd als schenker van de weiden en beschermer van de verdelingsovereenkomst, en juist de nieuwe *miles* moest dit ingepeperd worden. De raad van groten deelde de interpretatie van Odo's gedrag door de graaf geheel. Odo had de grafelijke waardigheid te kort gedaan, hem geschoffeerd. Uiteindelijk werd het hem vergeven op voorwaarde, dat hij hem voortaan de verschuldigde eerbied in zijn gedrag zou betonen. Toen werd de nieuwe *miles* weer in de rijen van de groten, waartoe hij behoorde, opgenomen. Wat hier op het spel stond was de bepaling van datgene wat graaf en heer aan elkaar verschuldigd waren: de nieuwe man moest de grafelijke positie volledig erkennen – en vervolgens erkende de graaf de positie van de nieuwe *miles*. Zijn groep vazallen bleef zo een geïntegreerd geheel.

Een troonsopvolging en een volwassenwording zijn twee verschillende gebeurtenissen, maar beide beschreven gevallen hebben iets gemeen. Toen Hugo Capet de koningskroon verwierf, vond men dat rechtmatig. Het lijkt wel alsof er een zekere opluchting heeft geheerst over het feit dat het met de Karolingen afgelopen was. Maar het was niet zo dat men een loos koning-

schap creëerde, dat op een zijspoor werd gezet opdat het weer verder zou kunnen als het tij in de twaalfde eeuw zou keren. Er was in 987 een enigszins onnatuurlijke situatie ontstaan. De laatste Karolingen konden eigenlijk niet meer aan de essentiële voorwaarden voor een koningschap voldoen. Zij hadden geen waardigheid meer: niet de vereiste persoonlijke eigenschappen, geen succes en geen claims op steun meer, en dus waren de aanwezigen hun ook niets meer verschuldigd. Het ging hier niet om persoonlijke verplichtingen, die men terzijde wilde schuiven. Het ging niet om opportunisme of *shifting loyalties*, maar om definiëring van recht. Hugo Capet's claims werden gehonoreerd. Er was al voor de keuze een onwrikbaar convenant tussen hen, geboren uit het feit dat Hugo en zijn kiezers in beider ogen voor hun waardigheid van elkaar afhankelijk waren. Hugo Capet ontleende zijn waardigheid aan de erkenning door de vergadering, net zoals de aanwezigen hun plaats in de samenleving, hún waardigheid, steeds gered zagen door Hugo en die dus te danken hadden aan Hugo Capet, de grote beschermer.

Zo was ook Odo van Blaison van de graaf afhankelijk. Niet in materiële zin, want hij zou zich nu of later van de band met de graaf kunnen ontdoen. Maar dit deed hij nooit. Want als dat zijn opzet zou zijn geweest, zou dit voorval inderdaad de toestand van altijd dreigende anarchie demonstreren. Odo's familie had van de graaf het bezit gekregen dat hen groot gemaakt had, inclusief de kerk van St.Lézin, en Odo erkende dat altijd. Het klooster St.Aubin was ook door de graaf begiftigd en voor de vrede met de heer van Blaison afhankelijk van zijn beschermer, de graaf. De positie van *archiabbas* had de graaf te danken aan hun erkenning van zijn grafelijke positie. Als deze erkenning op een cruciaal moment van één kant werd aangetast, verloor de graaf aanzien. Hij kon dit niet dulden en hij regeerde scherp toen Odo van Blaison het bezit van de grafelijke beschermeling, het klooster St.Aubin, aantastte. Hij corrigeerde de heer van Blaison die zich, meende ook de raad, onwaardig gedroeg. Diens optreden was een affront.

Waardigheid spruit voort uit erkenning van en door de ander. Deze sociale code bracht in heel verschillende omstandigheden en op heel diverse manieren orde in de samenleving van de elfde eeuw. Bijna-anarchie of nog-niet-chaos zijn niet de juiste trefwoorden. Van 'lawlessness' en 'collapse' was al helemaal geen sprake. Men beschikte naast een heel arsenaal aan procedures over een ongearticuleerde ideologie, een code, waarmee men in staat was samenhang aan te brengen in een samenleving zonder enig centraal bestuur.